

PÁZMÁNY *1635*
— *a l a p i t v a*

Pázmány Law Working Papers

2016/33

Sándor Lénárd

**Az emberi jogok és az üzlet világának
nemzetközi jogi kérdései**

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Pázmány Péter Catholic University Budapest
<http://www.plwp.eu>

Sándor Lénárd

Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései

Hagyományos értelemben az emberi jogok és az üzlet világa a jog két olyan területét jelképezi, amelyek egyáltalán nem, vagy csak a legkritikább esetekben metszhetik egymást. Ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy míg az emberi jogok elsődlegesen az önkényes jogalkotás, illetve az állami intézkedésekkel szemben nyújtanak oltalmat, addig a gazdasági élet szereplőinek, így a különféle jogi formákban működő vállalkozásoknak tevékenységét a jog szabályozza. Ebből fakad a hagyományos felfogás, miszerint a két terület között leginkább akkor lehet átfedés, ha az önkényes jogalkotás, avagy közhatalmi intézkedések olyan alapvető emberi jogokat korlátoznak, vagy sértenek, amelyek természetük szerint a gazdasági élet szereplőit is megilletik.¹ Ezt az értelmezést a nemzetközi emberi jogi fórumok, így az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) gyakorlata is hűen tükrözi, amely szerint a gazdasági élet szereplői tulajdonhoz fűződő jogának, valamint jó hírnevének, reputációjának védelmét nemcsak a vállalkozók egyes tulajdonosainak, vagy munkavállalóinak, hanem a gazdaság egészének egészséges működése, fejlődése is megköveteli.² Vagyis az emberi jogok és az üzleti világ kapcsolatát tárgyaló hagyományos felfogás szerint az emberi jogok egy része az üzleti élet szereplőinek gazdasági-üzleti tevékenységének kibontakozását segíti elő, illetve piaci működését védelmezi az önkényes állami és közhatalmi intézkedésekkel szemben.

Ezt a hagyományos felfogást ugyanakkor az elmúlt fél évszázad során olyan új jelenségek sora egészíti ki, amelyek egészen más összefüggésben világítják meg az emberi jogok és az üzleti világ kapcsolatrendszerét, illetve az emberi jogok szerepét és feladatát az üzlet világában. Világszerte mind gyakrabban látszik megdőlni a hagyományos tétel, amely szerint az emberi jogok kizárólag az állami intézkedések önkényével szemben nyújthatnak védelmet,³ illetve kizárólag az állami jogalkotás mércéjéül szolgálhatnak, és ennek megfelelően az üzlet világában betöltött szerepük végső soron csak a piac oltalmazására korlátozódhat. E folyamatos szerepváltozás, illetve szerepbővülés legfőbb oka az elmúlt fél évszázadot jellemző kereskedelem-, és tőke liberalizáció, amely szorosan illeszkedik a világgazdaság globalizációjának általános folyamatába. E liberalizációt mind intenzitásában, mind pedig földrajzi kiterjedésében rendkívül megnövelte a '90-es évek elejét jellemző politikai változások. Egyfelől a gyarmatbirodalmak és gyarmati területek teljes felszabadulása, másfelől pedig a

¹ Magyarország Alaptörvényének I. cikk (4) bekezdését, illetve az alapvető jogok és szabadságok védelméről szóló, 1950. november 4. napján Rómában aláírásra megnyitott Egyezmény (a továbbiakban: EJE) 1. Cikkét, amely szerint valamennyi személy jogosult az EJE-ben biztosított jogok tiszteletben tartásához. Az EJEB gyakorlatából lásd például: *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*, Judgment of 9 December 1990., no. [13427/87](#), § 66.; *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal*, Judgment of 11 January 2007., no. [73049/01](#), §§ 66 - 78., illetve *Steel and Morris v. the United Kingdom*, Judgment of 15 February 2005, no. 68416/01, § 94.; *Kuliš and Rożycki v. Poland*, Judgment of 6 October 2009, no. 27209/03. § 35. *Új v. Hungary*, Judgment of 19 July 2011, no. [23954/10](#), § 22.

² *Új v. Hungary*, Judgment of 19 July 2011, no. [23954/10](#), § 22.

³ Még az olyan klasszikusan első generációs szabadságjogok területén is, mint a szólásszabadság, egyre inkább érvényesül az ún. horizontális hatály, vagyis az állam felelőssége azért, hogy az alapjogok a polgárai és az általuk elismert szervezetek között is megfelelően érvényesüljenek, lásd pl.: *Udvarý Sándor: A médiaszabályozás alkotmányos alapjai, a kommunikációs alapjogok*, in: Koltay András-Nyakas Levente: *Magyar és európai médiajog*, 2. kiadás, Wolters Kluwer, Budapest, 2015, 133, 141-142.

kommunista politikai és gazdasági berendezkedés összeomlása korábban soha nem látott gazdasági integráció előtt nyitott utat. Ezt a jelenséget számos szerző, így többek között a történész és politikatudós *Henry Kissinger* is úgy írja le legutóbb megjelent könyvében, mint *governance gap*, vagyis egyfajta szabályozási szakadékot.⁴ E kifejezés arra utal, hogy a jelenkor nemzetközi közléte előtt álló egyik legnagyobb kihívás a világgazdaság globalizációjának következményeként tátongó jogi, illetve legfőképpen nemzetközi jogi szabályozási hiátus.

Pontosan milyen emberi jogi visszasságok jelzik az újszerű dilemmát? Milyen kísérletekkel igyekeztek az elmúlt fél évszázad során orvoslást nyújtani ezen emberi jogi visszasságokra? Vajon jelenleg milyen keretet és eszközöket kínál a nemzetközi jog e visszasságok orvoslásához? Milyen jövőbeli törekvések körvonalazódnak e területen? Jelen tanulmány a nemzetközi jog ezen újszerű kihívását tekinti át, illetve ezen időszerű dilemmáit tárja fel. A tanulmány elsőként rövid áttekintést nyújt az emberi jogi visszasságok új jelenségének lényegéről (I.). Ezt követően a tanulmány bemutatja azokat a nemzetközi jogi kísérleteket, amelyek orvoslást kívántak nyújtani a visszasságokra (II.). A tanulmány ezek után felvázolja a nemzetközi jog e kihívásra nyújtott jelenleg érvényes szabályait, majd végül megvizsgálja a legutóbbi kezdeményezés perspektíváit (III.).

A tanulmány célja, hogy átfogó képet vázoljon az üzleti világ és a nemzetközi elismerést nyert emberi jogok egyes összefüggéseiről. Jelen tanulmány a nemzetközi jog fejlődésének elemzésén keresztül kíván hozzájárulni e kihívást érintő közéleti vita rendszerezéséhez, illetve a szükséges reformok lehetséges útjainak továbbgondolásához.

I. Új kihívás előtt a nemzetközi jog

1. Az elmúlt fél évszázad egyik jellemző sajátága a nemzetközi kereskedelem és a külföldi tőkeberuházások fokozódó liberalizációja⁵, amely lehetőséget nyújtott a gazdálkodó szervezetek határokon átívelő üzleti tevékenységének ugrásszerű növekedéséhez.⁶ Számos szerző olvasatában ennek egyik következménye, hogy a piaci szereplők üzleti működésének egy része szabályozatlanná vált, vagy tevékenységük megítéléséhez egymástól nagyban eltérő mércék érvényesülnek, hiszen üzleti, gazdasági tevékenységüket egyidejűleg több joghatóság alatt folytatják.⁷ Másként fogalmazva, a transznacionális vállalatok⁸ egyre gyakrabban folytatnak üzleti tevékenységet az emberi jogok érvényesülése tekintetében instabil társadalmi és politikai kontextusban. Esetek egyre növekvő száma hűen igazolja, hogy ez a szabályozási hiányosság egyre több alkalommal olyan környezet előidézéséhez járul hozzá, amely veszélybe

⁴ *Henry KISSINGER: World Order*, Penguin Press, New York, 2014.

⁵ Mind a nemzetközi kereskedelem volumene, mind pedig a külföldi működő tőke beruházások az elmúlt fél évszázadban folyamatos növekedtek, erről lásd az UNCTAD hivatalos statisztikáját; <<<http://unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx>>>. Az 1990-es évek elején a kommunista, szocialista társadalmi és gazdasági berendezkedést képviselő államok összeesése pedig, utat nyitva a transznacionális vállalatok működésének további terjeszkedéséhez, felgyorsították ezt a folyamatot, amelyet hűen jelez, hogy a beruházásvédelmi egyezmények száma ebben az időben megsokszorozódott, erről lásd például: *Michael Mandelbaum: Coup de Grace: The End of the Soviet Union*, <<<https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1992-02-01/coup-de-grace-end-soviet-union>>>; és *Coit D. Blacker: The Collapse of Soviet Power in Europe* <<<https://www.foreignaffairs.com/articles/belarus/1991-02-01/collapse-soviet-power-europe>>>.

⁶ *Andrew CLAPHAM: Human Rights Obligations of Non-State Actors*, Oxford University Press, New York, 2006, 4 - 8.

⁷ *John Gerard RUGGIE: Just Business*, W.W. Norton & Company Ltd., New York, 2013, 33. és *Thomas COTTIER et al. (szerk.): Human Rights and International Trade*, Oxford University Press, New York, 2005, 32 - 34., illetve 79 - 80. és 120.

⁸ Jelen tanulmány a transznacionális vállalat fogalmát az egyes jogi szabályokban foglalt társasági struktúráról függetlenül, széles értelemben vett gyűjtőfogalomként használja.

sodorja az emberi jogok érvényesülését, illetve jogsértések elkövetését idézi elő.⁹ Ilyen jellegű ügyben kezdeményezte például az ENSZ Biztonsági Tanácsa 2000 júniusában egy olyan szakértői bizottság felállítását, amely a Kongói Demokratikus Köztársaság természeti kincseinek jogellenes kitermelését vizsgálta.¹⁰ A Kongói Demokratikus Köztársaság keleti részét 1996-tól kezdődően folyamatos belső fegyveres konfliktusok, polgárháború sújtja.¹¹ A szakértő bizottság vizsgálatának célja volt, hogy értékelje az országban jelenlévő, főképpen a természeti kincsek kitermelésében érdekelt transznacionális vállalatok szerepét a fegyveres konfliktusokban, illetve nemzetközi szerződéseken védett további emberi jogi jogsértések elkövetésében. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának összegzése szerint a térségben jelenlévő transznacionális vállalatok egyfelől közvetlenül követtek el olyan cselekményeket, amelyeket számos nemzetközi emberi jogi egyezmény tilalmaz, így többek között a helyi lakosságot kényszermunkára kötelezték, illetve rabszolgaságban tartották. Másfelől pedig mind a nyersanyag-kitermelő, mind pedig a feldolgozó, illetve finanszírozó vállalatok közvetetten hozzájárultak a fegyveres konfliktus fennállásához. A szakértő bizottság végső következtetésében arra jutott, hogy az üzleti élet szereplői is felelősséggel tartoznak azért, hogy tevékenységük ne segíthessen elő és ne játszasson szerepet fegyveres konfliktusban.¹² Ez a példa hűen illusztrálta a szabályozási hiányosság szélsőséges eseteit, nevezetesen azokban az övezetekben, illetve régiókban végzett gazdasági tevékenységet, amelyeket fegyveres konfliktusok sújtanak, és amelyeket ennek megfelelően gyenge igazgatás, rendfenntartás és szabályozottság jellemez.¹³

2. Emellett ugyanakkor a transznacionális vállalatok termeléssel, avagy szolgáltatások nyújtásával összefüggésbe hozható emberi jogi jogsértések ma már nem csak a fegyveres konfliktusos övezeteket jellemzik. A dilemma gyökerét elsődlegesen a vállalatok transznacionalitása adja, vagyis az a tulajdonsága, hogy míg üzleti és gazdasági szempontból ténylegesen egységes vállalatként viselkedik, addig jogi értelemben minden, működésének

⁹ A Business & Human Rights Resource Centre (BHRRC) egy olyan londoni székhelyű társadalmi szervezet, amely kifejezetten a transznacionális vállalatok működésével összefüggésbe hozható emberi jogi jogsértéseket vizsgálja. Az elmúlt öt évben e társadalmi szervezet több, mint hatvan olyan esetet regisztrált, amelyek transznacionális vállalatokkal összefüggésbe hozható súlyos emberi jogi jogsértésekre derítenek fényt; <<<http://business-humanrights.org/en/search-topics>>>.

¹⁰ <<http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PRST/2000/20>>.

¹¹ *Malcolm N. Shaw*: International Law, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 1044. és 1146., illetve <<<https://www.foreignaffairs.com/articles/africa/2013-11-11/congo-s-sudden-calm>>>. Az afrikai államok főhatalmának tényleges kiterjedéséről és egyúttal a konfliktusos övezetek kialakulásáról lásd: <<<https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-11-08/real-map-africa>>>.

¹² ENSZ Biztonsági Tanács S/2003/1027. §§ 9. és 68.; <<<http://daccess-ods.un.org/TMP/7986447.21508026.html>>>.

¹³ A jogsértések egyes szélsőséges esetei felvetik az abban közreműködők nemzetközi büntetőjogi felelősségének kérdését is. Kifejezetten ilyen nemzetközi büntetőjogi felelősséget szabályoz az Európa Tanács keretei között készített és aláírásra 1998-ban megnyitott Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law (CETS No. 172.). Ezen egyezmény 9. Cikke kifejezetten a vállalatok büntetőjogi felelősségének előírásáról rendelkezik, <<<http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007f3f4>>>. Magyarország nem részes fél a szerződésben. Az univerzális emberi jogi egyezmények közül elsősorban az ENSZ keretei között kidolgozott és 1999-ben aláírásra megnyitott, a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló egyezményt szükséges e körben kiemelni, amelynek 5. Cikke rendelkezik a jogi személyek felelősségének előírásáról. Magyarország részes fél, és az egyezményt a 2002. évi XL. törvény hirdette ki. E körbe sorolható az ENSZ Biztonsági Tanács 2001. szeptember 28. napján kelt 1373 (2001) kötelező jellegű határozata, amely jogi személyek felelősségének megállapítására hív. Mindamellett, hogy e szerződések nem a vállalatok közvetlen nemzetközi jogi felelősségéről rendelkeznek, mégis egyértelmű lépéseket tesznek a vállalati működésért viselt felelősség állami megteremtése érdekében.

helyszínt biztosító államban külön-külön jogi identitása van.¹⁴ Ehhez járul hozzá, hogy a transznacionális vállalatok működésének valamennyi oldala tényleges hatással, befolyással van az emberi életre, így az emberi jogok érvényesülésére. Alapvetően érinti a munkavállalókat, a fogyasztókat, illetve működésének helyszínt adó helyi lakosságot is. *Steven R. Ratner* a transznacionális vállalatok üzleti-gazdasági tevékenységéből fakadó emberi jogi jogsértéseknek három fő forrását azonosítja. Elsőként azok a fejlődő, tőkeimportáló országok említhetők, amelyek leginkább gazdasági szükségletből nem képesek, vagy nem akarják érvényesíteni az emberi jogokat védő állami és nemzetközi sztenderdeket. Másodsorban, ehhez szorosan kapcsolódóan, azok az esetek említhetők, amelyekben a több országhoz is kötődő transznacionális vállalat működését a fogadó állam nem szabályozza, a többi érdekelt állam pedig eltekint saját jogi mércéinek érvényesítésétől. Harmadsorban azok az országok említhetők, amelyeknek saját állami szabályai is eltérnek nemzetközi emberi jogi sztenderdektől, és amelyek így megkövetelik, hogy a joghatóságuk alatt működő vállalatok saját üzleti tevékenységük során ezen eltérő szabályokat érvényesítsék.¹⁵

Tevékenységtől függően ugyan a transznacionális vállalatok működése egyik vagy másik nemzetközileg elismert emberi jogra intenzívebb hatást gyakorol¹⁶, de működésük összességében valamennyi nemzetközi jog által védett érdeket átfoghat.¹⁷ *John Gerard Ruggie* ENSZ különmegbízott kutatásai szerint a bányászat és kitermelési iparágban, a kiskereskedelem és fogyasztói termékek, illetve a vegyészet és gyógyszeriparban működő vállalatok gyakorolják a legnagyobb hatást az emberi jogokra. Földrajzi elhelyezkedés szerint pedig leginkább ázsiai, afrikai, illetve latin-amerikai régiókat érint, vagyis kifejezetten olyan fejlődő országokat, amelyekben gyengébb a kormány és a közigazgatás.¹⁸ Felmérése kiterjedt arra a kérdésre is, vajon a megfogalmazott állítások szerint a transznacionális vállalatok közvetlenül, vagy közvetve érintettek-e egyes jogsértésekben. Az eredmények szerint az esetek mintegy 60%-ában a jogsértés közvetlenül a transznacionális vállalattól ered, míg az esetek fennmaradó 40%-a közvetett kapcsolatot mutat, vagyis a jogsértés a transznacionális vállalathoz kapcsolódó állami szervektől, avagy éppen további kisebb vállalatoktól, így például szerződéses kapcsolatban álló beszállító cégtől, vagy alvállalkozótól ered.¹⁹

Az üzleti élet és az emberi jogok összefüggései tehát a jelenkor világgazdaságában elsősorban azért jelentenek kihívást, mert egymásra gyakorolt intenzív hatásuk dacára kapcsolatuk rendezését jelenleg sem intézményi, sem pedig szabályozásbeli garanciák nem

¹⁴ Előfordulhat, hogy a vállalat székhelye egy adott országban lelhető fel, míg céggént egy ettől különböző államban jegyezték be, a tulajdonosai ismét különböző államból valók, működését megint csak különböző államban fejt, amelyhez ismét másik országból biztosítja munkavállalói zömét. Erről lásd: *Andrew CLAPHAM: Human Rights Obligations of Non-State Actors*, Oxford University Press, New York, 2006, 199 - 201., illetve ezen kívül lásd még: *Steven R. RATNER: Corporations and human rights: a theory of legal responsibility*, Yale Law Journal Volume 111., 2001, 463.

¹⁵ *Steven R. RATNER: Corporations and human rights: a theory of legal responsibility*, Yale Law Journal Volume 111. 2001, 462 - 463.

¹⁶ Így a nyersanyag vagy energia kitermelő vállalatok környezetre gyakorolt hatáson keresztül korlátozhatják a szabad magán és családi élethez fűződő jogot valamint a tulajdonjogot, a ruhaipari vállalatok tevékenysége elsősorban a gyermek és rabszolgamunkát érintheti, míg az internetszolgáltatók a magánélet, illetve a szólás és a sajtó szabadságára gyakorolnak hatást.

¹⁷ Alapvetően mindhárom generációhoz tartozó emberi jogokra hatást gyakorolnak a vállalatok működései. Így leggyakrabban a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányára, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányára, valamint a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Nyilatkozata a munka világára vonatkozó alapvető elvekről és jogokról.

¹⁸ *John Gerard RUGGIE: Just Business*, W.W. Norton & Company Ltd., New York, 2013, 24 - 25.

¹⁹ *John Gerard RUGGIE: Just Business*, W.W. Norton & Company Ltd., New York, 2013, 26 - 27.

biztosítják. E kihívás pedig rendhagyó jellegű, hiszen rendezésük igénye az állami kereteket meghaladja, ugyanakkor jelenleg nem illeszkedik a nemzetközi jog hagyományosan kidolgozott eszköztárához.

II. A nemzetközi jogi válaszainak története

1. A jelenleg érvényben lévő nemzetközi emberi jogi egyezmények alapján e kihívásra nyújtott elsődleges válasz az üzleti tevékenységnek helyszínt nyújtó állam nemzetközi jogi felelőssége.²⁰ Mind az univerzális, mind a regionális emberi jogi egyezmények a joghatósági, illetve hatásköri rendelkezései során általánosságban követelik meg a részes államoktól, hogy a joghatóságuk alá tartozó valamennyi személynek biztosítsák a bennük garantált jogok érvényesülését.²¹ Ezen emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusai a gyakorlatuk során számos esetben hívták fel az egyezmények joghatóságáról szóló rendelkezéseit, amikor olyan egyéni panaszokkal szembesültek, amelyek valójában egy-egy nem állami szereplő, így akár transznacionális vállalat tevékenységéből fakadtak. Az egyes emberi jogi ellenőrző szervek vizsgálatukat ilyen esetekben arra összpontosítják, vajon az adott állam megsértette-e az emberi jogi egyezmény abbéli kötelezettségét, amely jogok tényleges érvényesülését kívánja meg.²² E téren a leghaladóbb gyakorlatot a nőkkel szemben alkalmazott megkülönböztetések kiküszöbölésének kérdéseivel foglalkozó Bizottság, valamint a Gyermek Jogainak Bizottsága képviseli. Ez előbbi ellenőrző fórum kifejezetten arra hívta fel az egyezményben részes államokat, hogy a nőkkel szemben valamennyi vállalat, vagy más egyéb szervezet által alkalmazott diszkriminatív intézkedés, illetve politika kiküszöbölését külön intézkedésekkel érvényesítse. Ezen kívül a Bizottság olvasatában az úgynevezett „*due diligence*” kötelezettségek elmulasztásakor a magánszereplők tevékenységéért viselt állami felelőség a nemzetközi jog általános szabályaiból fakad.²³ A Gyermek Jogainak Bizottsága pedig egyik általános ajánlásában az államok pozitív kötelezettsége mellett a nem állami szereplőknek az egyezmény megtartásáért viselt közvetett nemzetközi jogi kötelezettségét említi.²⁴

²⁰ Ez a felfogás illeszkedik leginkább egyfelől a nemzetközi jog államok szuverenitására épülő jellegéhez, másfelől pedig az emberi jogok nemzetközi védelmének történeti fejlődéséhez. Éppen ebből fakad, hogy az emberi jogi garanciák jogosultjainak megóvásához valamennyi emberi jogi ellenőrző szerv az államok nemzetközi jogi kötelezettségeire összpontosít. David KINLEY *et al.*: From talk to walk: The Emergence of Human Rights Responsibilities for Corporations at International Law, Virginia Journal of International Law, Volume 44:4, 2004, 933.

²¹ Erről lásd többek között: a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 2. Cikk 1. pontját, Magyarországon kihirdetette az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 2. Cikk 1 - 2. pontjait, valamint 3. Cikkét, Magyarországon kihirdetette 1976. évi 9. törvényerejű rendelet, a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény 2. Cikk d) pont, illetve 2. Cikk 2. pontját, Magyarországon kihirdette: 1969. évi 8. törvényerejű rendelet, a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény 3. Cikkét, Magyarországon kihirdette: 1982. évi 10. törvényerejű rendelet.

²² A különféle ellenőrző szervek gyakorlatában eltérő elnevezés alatt jelenik meg ez a kötelezettség, így többek között az Emberi Jogok Európai Bírósága pozitív kötelezettségként, illetve az emberi jogok horizontális hatályaként; a nőkkel szemben alkalmazott megkülönböztetések kiküszöbölésének kérdéseivel foglalkozó Bizottság állami mulasztásként, illetve „*due diligence*” kötelezettségeként (lásd: Bizottság 1992 júniusában elfogadott 19. számú általános ajánlásának 9. bekezdését), vagy a Gyermek Jogainak Bizottsága a nem állami szereplők közvetett felelőségeként.

²³ A nőkkel szemben alkalmazott megkülönböztetések kiküszöbölésének kérdéseivel foglalkozó Bizottság 1992 júniusában elfogadott 19. számú általános ajánlása. Az ajánlás kifejezetten olyan kérdéseket tárgyal részletesen, amelyek leginkább nem állami szereplők tevékenysége, működése során jellemző, így például a munkahelyi zaklatások, a családon belüli erőszak, illetve az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés kérdéseit, <<<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Recommendations.aspx>>>.

²⁴ A 2003 novemberében elfogadott 5. számú általános ajánlás,

A joghatósági szabályokból következő további kiegészítő választ nyújt a transznacionális társaság honos vagy bejegyzés szerinti államát terhelő jogi felelőssége kérdése.²⁵ Ugyanakkor a személyi joghatóság érvényesítése a transznacionális társaságok magatartásának szabályozása során a gyakorlatban számos nehézséggel szembesül. Az állam ilyen extraterritoriális jogalkotásának egyfelől határt szab a fogadó állam joghatósága és szuverenitása²⁶, másfelől pedig a szabályok érvényesülésének ellenőrzése során nehezen áthidalható bizonyítási, illetve szankcionálási akadályokba ütközik.²⁷ Ebből következően a honos állam szabályalkotása, illetve felelőssége legfeljebb kiegészítő szerepet játszhat a transznacionális vállalat tevékenységének helyszínt biztosító államéhoz képest.

Minden progresszív jogértelmezési kísérlet és törekvés dacára, az emberi jogi egyezmények ellenőrző szervei nem úgy olvassák az egyezményeket, hogy azokból a nem állami szereplőkre kötelező szabályok, avagy jogi elvárások fakadnának. A jogirodalom egyes szerzői többek között e fogyatékoság terhére róják a transznacionális vállalatokkal összefüggésben hozható emberi jogi jogsértések jelenkori elszaporodását és kihívását.²⁸ E felfogás ugyanis az állami főhatalom, illetve a közigazgatás meggyengülésének eseteire nem szolgál megnyugtató válasszal, vagyis éppen azokra az esetekre nincs válasza, amikor legnagyobb az ilyen jellegű emberi jogi jogsértések elkövetésének valószínűsége. E felfogás meghaladása érdekében több alkalommal kezdeményezték olyan új nemzetközi szerződés tervezet előkészítését, amely kifejezetten a transznacionális vállalatok nemzetközi jogi felelősségét szabályozta volna.

2.1. A transznacionális vállalatok tevékenységének jogi kereteit meghatározó, normatív erejű nemzetközi szabályok kidolgozásának gondolata első ízben nem sokkal az emberi jogok nemzetközi védelmének megerősödését²⁹ követően vetődött fel. Az 1970-es évek elején az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa kezdeményezte az ENSZ Főtitkáránál egy olyan bizottság létrehozását, amelynek kifejezett célja volt, hogy a transznacionális vállalatok működésének a fejlődésre és a nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatását vizsgálja.³⁰ Így kezdte meg működését 1975 januárjában a „*Commission on Transnational Corporation*”, vagyis az ENSZ transznacionális vállalatokkal foglalkozó bizottsága (a továbbiakban:

<<http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11>>. Ezen kívül lásd bővebben lásd: Andrew CLAPHAM: Human Rights Obligations of Non-State Actors, Oxford University Press, New York, 2006, 317-346.

²⁵ Kifejezetten ilyen kötelezettségről rendelkezik a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló 1999 decemberében aláírásra megnyitott egyezmény 7. Cikk c) pontja, miszerint állampolgára által elkövetett bizonyos cselekményeket az állam köteles üldözni. Magyarországon az egyezményt a 2002. évi LIX. törvény hirdette ki.

²⁶ ENSZ Alapokmány 2. Cikk 7. bekezdésében foglalt belügyekbe való beavatkozás tilalma.

²⁷ Andrew CLAPHAM: Human Oxford University Press, New York, 2006, 238., illetve az Egyesült Államok 9.-ik Szövetségi Fellebbviteli Bíróságának *Doe I v. Unocal Corp. et al.* 248 F. 3d915 (2001) ügye.

²⁸ Steven R. RATNER: Corporations and human rights: a theory of legal responsibility, Yale Law Journal, December 2001, 466.

²⁹ Az univerzális nemzetközi emberi jogi egyezményeket 1966-ban nyitották meg aláírásra, amelyeket következő évtizedekben követtek az úgynevezett szektorális nemzetközi emberi jogi egyezmények.

³⁰ Emellett az ENSZ Közgyűlésében 1974-ben elfogadott ún. New International Economic Order határozat, <<<http://www.un-documents.net/s6r3201.htm>>>, illetve egy évvel később szintén a Közgyűlésben elfogadott, az államok gazdasági jogainak és kötelezettségeinek chartája kifejezett utalásokat tett a transznacionális vállalatok tevékenységét szabályozó nemzetközi normák elfogadásának szükségességére <<http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3281>>.

UNCTC),³¹ mely sok más egyéb feladat³² mellett célul tűzte ki a transznacionális vállalatokat kötelező magatartási kódex kidolgozását annak garantálása érdekében, hogy az üzleti életben is megtarthassák és megvédhessék a nemzetközi elismerést nyert emberi jogi normákat.³³ Az UNCTC 1990-re készítette el végső tervezetét, amely a transznacionális vállalatok, illetve az őket fogadó államok jogait és kötelezettségeit szabályozta.³⁴ A fejlett és fejlődő országok közötti kompromisszum kulcsa a fogadó államok részére előírt beruházások védelmének szabályai, illetve a transznacionális vállalatok tevékenységének korlátozása közötti egyensúly megteremtése volt. Előbbiekért a tőkeexportáló fejlett országok, míg utóbbiakért az ekkortájt még leginkább csak tőkeimportáló fejlődő országok lobbiztak. Emellett azonban a közöttük meghúzódó alapvető nézetkülönbség abban gyökeredzett, hogy míg a fejlődők álláspontja szerint a beruházókat csak olyan elbánás illetheti meg, mint a honos vállalkozásokat, addig fejlett államok a nemzetközi szokásjogból fakadó külön nemzetközi jogi elbánásra tartottak igényt.³⁵ A szerződéstervezetről folyó tárgyalások végső kudarca egybeesett az 1990-es évek elejét jellemző világpolitikai és gazdasági fordulattal, nevezetesen a Szovjetunió és a szocialista típusú gazdasági rendszerek összeomlásával.³⁶ A világpiacon ennek következtében újonnan megjelenő tőkeimportáló országok a fejlett államok kívánalmainak megfelelően, kétoldalú beruházásvédelmi egyezményekben rendezték a szerződéstervezetben tárgyalt kérdéseknek beruházó elbánását érintő részét.³⁷ A transznacionális vállalatok kötelezettségeit tartalmazó szerződés előkészítését övező kezdeti kompromisszum a '90-es évek megváltozott gazdasági környezetében már szertefoszlott.³⁸ Ennek eredményeként egy aszimmetrikus nemzetközi jogi szabályrendszer rajzolódott ki: míg a beruházók jogainak védelméhez a nemzetközi jogi szabályok bőséges garanciát nyújtottak, addig a transznacionális vállalatok felelősségének

³¹ Deva SURYA: Guiding Principles on Business and Human Rights: Implications for Companies, European Company Law, Volume 9., No. 2., 2012., 102. A bizottság életre hívását a világgazdaság egyre sokasodó számú krízistünetei, így többek között a bretton-woods-i rögzített valutaárfolyam összeomlása, a kőolaj árának hirtelen emelkedése, az azt követő energiaválság, valamint a transznacionális vállalatok növekvő számú korrupciós esetei is indokolták. A bizottságot az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanács 1974 december 5. napján kelt 1913 (LVII) számú határozata hívta életre.

³² A bizottság sikeresen hozzájárult a transznacionális vállalatok politikai, gazdasági, szociális és jogi hatásainak feltáráshoz, nemzetközi együttműködések és a fejlődő országok tárgyalási pozíciójának erősítése révén a gazdasági fejlődés fenntarthatóságának megőrzésén munkálkodott.

³³ ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának 1972 július 28. napján kelt 1721 (LIII) számú határozata.

³⁴ A munkabizottságot *Sten Niklasson* svéd nemzetközi jogász vezette, és a szerződéstervezet külön-külön fejezetekben tárgyalta a transznacionális vállalatokkal való bánásmódot, a kormányközi együttműködések, valamint a magatartási szabályok végrehajtását.

³⁵ Ez a vita mindazokat a kérdéseket felölelte, hogy vajon a nemzeti vagy nemzetközi jog hatókörébe tartozzék-e a bánásmód alapvető szabályainak meghatározása, így a fair és méltányos eljárás követelményei, illetve az államosítás és következményeinek kérdése, valamint a vitarendezés ügye. További vita volt a nemzetközi szerződés kötelező vagy ajánlás jellegű megfogalmazása is.

³⁶ A gazdasági fordulatot előrevetítette az 1980-as évek második felét uraló neokonzervatív és szabadpiac centrikus felfogás népszerűsége, amelyet az Egyesült Államokban a Reagan adminisztráció, míg az Egyesült Királyságban Margaret Thatcher miniszterelnöksége jelez, erről lásd még: *Steven R. RATNER: Corporations and human rights: a theory of legal responsibility, Yale Law Journal, December 2001.*

³⁷ A kétoldalú beruházásvédelmi egyezmények száma az 1990-es évektől megsokszorozódott, mára már több, mint háromszáz kötötték világszerte. Az 1990-es években megkötött beruházásvédelmi egyezmények kedvezőbb feltételeket kínáltak a külföldi működőtőke számára. Erről lásd: *John Gerard RUGGIE: Just Business, W.W. Norton & Company Ltd., New York, 2013.* A beruházásvédelmi egyezmények kínálták az egyetlen utat a feltörekvők számára ahhoz, hogy a nemzetközi gazdasági és termelési rendbe becsatornázhassák nemzetgazdaságukat. A külföldön működő vállalatok száma pedig az 1960-ban mért 7000-ról 2010-re 70.000-re nőtt, vagyis megtízszereződött.

³⁸ *Karl P. SAUVANT: The negotiations of the United Nations Code of Conduct on Transnational Corporation, The Journal of World Investment and Trade, 2015, 56 - 62.* Miután az államok nem fogadták a szerződéstervezetet, az UNCTC hatásköreit 1994-ben átvette az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD).

kérdése rendezetlen maradt.³⁹

2.2. Kötelező nemzetközi szabály megalkotására irányuló kísérletek következő állomását a külföldi tőkeberuházások megnövekedett szerepe és száma jelzi. Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának keretei között 1998 augusztusában indult meg az az előkészítő munka⁴⁰, amelynek eredményeként 2003 augusztusában bemutatták a transznacionális vállalatokra közvetlen kötelezettségeket⁴¹ előíró, a transznacionális és más üzleti vállalatok emberi jogi felelősségéről szóló normákat (a továbbiakban: Normák).⁴² Szemben a korábbi javaslatokkal, a Normák egyik legjelentősebb újításának számít, hogy hatályuk átfogja a legtöbb üzleti vállalkozást, ideértve a transznacionális vállalatokkal szerződő valamennyi olyan üzleti partnert, akik a transznacionális vállalat beszállítói láncában helyezkednek el.⁴³ A Normák e szerződéses kapcsolatokban, a szerződéses partnerek tevékenysége során is érvényesülést kívánnak, amelyért a transznacionális vállalat felel.⁴⁴ További jelentős újításoknak számít, hogy egyfelől folyamatos, időközönkénti független és nyilvános ellenőrzési rendszert vezet be, amely lehetőséget nyújt panasz előterjesztésére is a Normák megsértésekor⁴⁵, másfelől pedig a jogkövetkezményekről, vagyis az okozott kár megtérítésének szabályairól is rendelkezik.⁴⁶ Az ellenőrző mechanizmus és a jogkövetkezmények beépítése nyilvánvaló jele annak, hogy a Normák a *soft law* jelleg meghaladására törekedtek. A Normák valójában az ENSZ Globális Szerződés elveinek részletesebb kidolgozásán keresztül kívánt választ nyújtani a jelenkor kihívásaira. Alapos kidolgozottságának dacára azonban az üzleti világ és jó néhány állam egyfelől a vállalatokat terhelő közvetlen nemzetközi jogi kötelezettségek bevezetése, másfelől pedig a kötelező ellenőrzési mechanizmus felállítása miatt szembehelyezkedett a Normákkal.⁴⁷

³⁹ Emellett egyre több fejlődő ország tőkeexportálónak válik, amely folyamatosan csökkenti ahhoz fűződő érdekét, hogy a transznacionális vállalatok működésüket kötelező nemzetközi jogi minimum normák közé szorítsák.

⁴⁰ Resolution E/CN.4/SUB.2/RES/1998/8.; The Relationship Between the Enjoyment of Economic, Social and Cultural Rights and the Right to Development, and the Working Methods and Activities of Transnational Corporation. A mandátum átfogta a transznacionális társaságok tevékenységének az emberi jogokra gyakorolt hatásvizsgálatát, a beruházásvédelmi és emberi jogi egyezmények ellentétes rendelkezéseinek vizsgálatát, illetve az állam szabályozási lehetőségeinek értékelését.

⁴¹ Így például a diszkrimináció tilalmát, vagy a közvetlen horizontális hatály bevezetését, lásd például: Normák 5 - 9. Cikkeit. Mindemellett a Normák koncepciója megőrzi az állami szuverenitás elsődlegességének elvét, amelyet a Normák A) és E) pontjaiban rögzít. A Normák A) pontja az emberi jogi szabályok megtartásáért viselt állami felelősség elsődlegességét rögzíti, míg a Normák E) pontja külön kiemeli a transznacionális vállalatok abbéli felelősségét, hogy tiszteletben tartásuk a fogadó állam jogi és politikai rendjét, illetve hozzájáruljanak az emberi jogok érvényesüléséhez. Erről lásd: Normák E) pont 10. és 12. Cikkeit.

⁴² Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights <<<http://www1.umn.edu/humanrts/business/norms-Aug2003.html>>>.

⁴³ A személyi hatály kiterjesztésének legnagyobb jelentősége a jelen világ azon a gazdasági-üzleti valóságának felismerésében van, hogy a világpiacon nem egyedi vállalatok, hanem sokkal inkább beszállítói láncok versenyeznek, amelyek közös üzleti politikájának kialakításáért a legtöbb esetben a transznacionális vállalatok felelősek.

⁴⁴ David WEISSBRODT *et al.*: Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights, The American Journal of International Law Volume 97., 2003, 910 - 911., illetve a Normák 15. és 29. Cikkei. A Normák szabályaiban megállapított vállalatok emberi jogi felelőssége az államok emberi jogi felelősségének klasszikus szabályait tükrözik vissza. A különbség abban áll, hogy a vállalatok tevékenysége, illetve hatókörükben kötelesek megtartani az emberi jogi követelményeket, erről lásd: Andrew CLAPHAM: Human Rights Obligations of Non-State Actors, Oxford University Press, New York, 2006, 225 - 229.

⁴⁵ Normák 16. Cikk. Emellett ugyanakkor a Normák megkívánják, hogy az üzleti vállalkozások maguk is olyan belső mechanizmusokat alakítsanak ki, amelyek elősegítik a Normákban foglalt követelmények érvényesülését mind a vállalaton belül, mind pedig a vállalat szerződéses kapcsolataiban.

⁴⁶ Normák 16. - 18. Cikkei. Ez utóbbi szabály értelmében az okozott károkért cserébe azonnali, teljes és megfelelő jóvátételt szükséges nyújtani, amely többek között lehetséges kártérítés, vagy eredeti állapot helyreállításának formájában a nemzetközi, avagy a nemzeti szerződéses jog szabályai szerint.

⁴⁷ Erről lásd: Daniel LITVIN: *Needed: a global business code of conduct*: memorandum to UN Secretary-General Kofi Annan, Foreign Policy, 2003, illetve Andrew CLAPHAM: Human Rights Obligations of Non-State Actors Oxford University Press, New York, 2006, 234.

Mindezek hatására az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa határozatában rögzítette, hogy a Normáknak nincsen kötelező ereje.⁴⁸

3. Mindezekből látható tehát, hogy amíg az emberi jogok nemzetközi védelmének megerősödése és intézményesedése a nemzetközi jog elmúlt fél évszázadi fejlődésének meghatározó jellemvonása, addig a transznacionális vállalatok emberi jogi kötelezettségeit tárgyaló nemzetközi egyezmény elfogadása jelenleg még csak távoli tervnek tűnik. Ugyanakkor emellett látható, hogy ilyen nemzetközi normák, illetve hatékonyan működő ellenőrző mechanizmusok hiányában nem remélhető az emberi jogok teljes védelme. Felismerve mindezt, számos szervezet időközben úgynevezett *soft law* jellegű, olyan nemzetközi iránymutatásokat alkotott, amelyek minimumszabályokat fogalmaznak meg a transznacionális vállalatok működésével szemben.⁴⁹

3.1. E körben elsőként érdemes említésre a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (a továbbiakban: OECD) keretében a beruházásokat védő, illetve a multinacionális társaságok működését szabályozó 1976-ban kidolgozott, majd 2000-ben átfogó jelleggel felülvizsgált irányelvek.⁵⁰ Személyi hatálya a beszállító láncolaton keresztül egészen az utolsó alvállalkozó működését is átfogja függetlenül a tevékenység, működési hely szerinti országtól.⁵¹ Különálló fejezetben rendelkeznek az emberi jogokból fakadó vállalati kötelezettségekről, amelyek többek között emberi jogi hatástervezet bevezetését írják elő, illetve a jóvátétel kötelezettségét fogalmazzák meg.⁵² Az OECD irányelvek nem állami szereplőknek, így a vállalatoknak megfogalmazott részei azonban csupán olyan ajánlások, amely a vállalatok önkéntes teljesítésén alapszanak, vagyis megsértésük szankciót nem von maga után. Emellett azonban az irányelvekkel való összhang követelmény lehet egy-egy beruházási döntés, avagy exporttámogatás megszerzésekor, így irányadó annak megítélésékor is, mi tekinthető jó üzleti magatartásnak a világgazdaságban.⁵³ Mindemellett az OECD irányelveket egy erős és komplex ellenőrzési mechanizmus egészíti ki. Egyfelől az úgynevezett OECD Committee on International Investment and Multinational Enterprises (CIME) konkrét ügyek vizsgálata során bontja ki az irányelvek értelmét, másfelől pedig 1979 óta nemzeti kontaktpontok vita és jogorvoslati fórumként működve segítenek az irányelvek végrehajtásában.⁵⁴ A 2000-ben végrehajtott intézményi reformok óta pedig társadalmi szervezetek, illetve egyének előtt is

⁴⁸ Commission on Human Rights Resolution 116/2004., E/CN.4./2004/L.73/Rev.1 (16. Apr. 2004).

⁴⁹ A készülő nemzetközi szerződéstervezetekre, valamint a *soft law* jellegű irányelvek elfogadására figyelemmel a transznacionális vállalatok egyre nagyobb nyitottságot mutattak az úgynevezett „corporate social responsibility” vagy CSR elnevezésű önkéntes vállalások fele. Az első ilyen „CSR kezdeményezést az amerikai General Motors Company fogadta el 1977-ben. Az afroamerikai Leon Sullivan tiszteletes és GM igazgatósági tag után „Sullivan principles”-nek keresztelt CSR kezdeményezés hamar nagy népszerűsége tett szert az amerikai vállalatok körében. Erről lásd bővebben: Andrew CLAPHAM: Human Rights Obligations of Non-State Actors, Oxford University Press, New York, 2006, 195 - 199., illetve Steven R. RATNER: Corporations and human rights: a theory of legal responsibility, Yale Law Journal December 2001, 531 - 533., és David KINLEY et al.: From talk to walk: The Emergence of Human Rights Responsibilities for Corporations at International Law, Virginia Journal of International Law, Volume 44:4, 2004, 949 - 956.

⁵⁰ Declaration on International Investment and Multilateral Enterprises, <<<http://mneguidelines.oecd.org/text/>>>. A kodifikáció közvetlen kiváltó okaként egyebekben egyes amerikai vállalatok külföldi korrupciós ügyletei szolgáltak. Az irányelvekhez ezidáig közel negyven ország csatlakozott.

⁵¹ Az OECD irányelvek hatóköre tehát jóval túlnyúlik az OECD tagországok területén, lásd: Andrew CLAPHAM: Human Rights Obligations of Non-State Actors Oxford University Press, New York, 2006, 203.

⁵² OECD irányelvek II. 2. pont.

⁵³ Andrew CLAPHAM: Human Rights Obligations of Non-State Actors, Oxford University Press, New York, 2006, 207.

⁵⁴ E fórumok a vitarendezési módszerek széles spektrumát ismerik és alkalmazzák, így többek között a jószolgálat, avagy a közvetítés intézményeit is.

nyitva áll e fórumok igénybevételének lehetősége.⁵⁵

3.2. Az univerzális nemzetközi jog világát tekintve az ENSZ az évezred végén fogadott el egy hasonló kezdeményezést, amelynek megalkotását leginkább az UNCTC kodifikációs munkálatainak kudarcra sarkallta.⁵⁶ A Globális Szerződés⁵⁷ megalkotását az ENSZ Főtitkára javasolta a davosi Világfórumon.⁵⁸ A vállalatok önkéntes kötelezettségvállalásait előíró⁵⁹, „soft law” jellegű Globális Szerződés tíz elvet fogalmaz meg az emberi jogok, a környezetvédelem, a munkajog, illetve a korrupcióellenes intézkedések területén, amelyeket az üzleti élet szereplőinek tevékenységük során egyfelől tiszteletben kell tartaniuk, másfelől pedig elő kell segíteniük ezen elveket érvényre juttató közpolitikákat. Ezen felül a Globális Szerződés elvárása szerint a vállalatok nem járulhatnak hozzá emberi jogi jogsértések elkövetéséhez sem. Ez utóbbi tilalom elsődlegesen a vállalatok szerződéses kapcsolatai tekintetében fogalmaz meg kötelezettségeket, amely szerint a vállalat nem nyújthat segítséget ilyen jogsértések elkövetéséhez, és nem is élvezhet előnyöket ilyen jogsértések elkövetéséből.⁶⁰ A Globális Szerződést széleskörű támogatottsága és sikerei mellett a legtöbb kritika azért éri, mert a tényleges ellenőrzési és végrehajtási mechanizmus híján részben vállalatai valódi erőfeszítések nélkül kedvező megítélést érhetnek el a nyilvánosság előtt.⁶¹

III. A nemzetközi jog jelenlegi válasza és jövőbeli kihívásai

1. Egyfelől a kodifikációs munkálatok kudarcának, másfelől pedig a külföldi beruházások megsokszorozódásának hatására az ENSZ Főtitkára 2005 júliusában az emberi jogok és az üzleti világ kapcsolatát vizsgáló különmegbízottnak nevezte ki *John Gerard Ruggie*-t.⁶² A különmegbízott mandátuma nem új nemzetközi szerződés előkészítését, hanem a jelenlegi nemzetközi szabályok áttekintésén keresztül a vállalatok emberi jogi jogsértéséért viselt felelősségének átfogó elemzését és rendszerezését ölelte fel.⁶³ A különmegbízott vizsgálatának eredményeként 2011 júniusában mutatta be az ún. United Nation Guiding Principle (a

⁵⁵ Ennek következtében a nemzeti kontaktpontok elé terjesztett ügyek száma mintegy megtízszereződött 2000 után. Az OECD ellenőrző mechanizmusainak nyitottsága nyújt lehetőséget az OECD irányelvek folyamatos, rugalmas revízióihoz. *Karl P. SAUVANT*: The negotiations of the United Nations Code of Conduct on Transnational Corporation, *The Journal of World Investment and Trade* 2015, 31 - 37. Nem sokkal az OECD irányelveinek elfogadását követően a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (a továbbiakban: ILO), illetve az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) keretében is kidolgoztak kisebb, ágazat specifikus ajánlásokat, illetve irányelveket. Előbbi a „The Tripartite Declaration of Principles Concerning Multinational Enterprises”, míg utóbbi az „UNCTAD Restrictive Business Practice Set” néven ismert, *Karl P. SAUVANT*: The negotiations of the United Nations Code of Conduct on Transnational Corporation, *The Journal of World Investment and Trade*, 2015, 29 - 31.

⁵⁶ Az ENSZ célja egy olyan dokumentum elfogadása volt, amely ugyan nem tekinthető nemzetközi jogi kötelezettségnek, de a vállalatok önkéntes vállalásainál mégis többet jelent.

⁵⁷ UN Global Compact, <<<https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc>>>.

⁵⁸ Bővebben lásd: *Surya DEVA*: Guiding Principles on Business and Human Rights: Implications for Companies, *European Company Law Volume 9., No. 2., 2012, 102 - 103.*

⁵⁹ Eddig közel 3000 vállalat vesz részt a Globális Szerződésben, akik arra vállalnak kötelezettséget, hogy az elveket az üzleti stratégiájuk részévé teszik, illetve évente beszámolót készítenek üzleti tevékenységük azon elemeiről, amely érinti a Globális Szerződésben megfogalmazott elveket.

⁶⁰ *Andrew CLAPHAM*: Human Rights Obligations of Non-State Actors, Oxford University Press, New York, 2006, 218 - 225.

⁶¹ *Daniel LITVIN*: Human Rights are Your Business, *Foreign Policy*, November-December 2003.

⁶² E kezdeményezést az ENSZ Emberi Jogi Bizottság terjesztette elő 2005 áprilisában hozott E/CN.4/2005/L.87. számú határozatában, amelyet később az ENSZ Emberi Jogi Tanács [A/HRC/RES/8/7](http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/SRSGTransCorpIndex.aspx) 2008. június 18. napi határozatával hosszabbított meg; <<<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/SRSGTransCorpIndex.aspx>>>.

⁶³ *John Gerard RUGGIE*: Just Business, W.W. Norton & Company Ltd., New York, 2013, XVI-XX.

továbbiakban UNGP) elnevezésű elveket⁶⁴, amely elsőként az emberi jogok és az üzleti világ kapcsolatát érintő kezdeményezések közül elnyerte az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának támogatását, és így az üzleti magatartások nemzetközi mércéjévé vált.⁶⁵ A UNGP a már meglévő nemzetközi emberi jogi mércék⁶⁶ rendszerét teremti meg, így éppen ezért sokkal inkább egy fontos állomásnak, mintsem végeredménynek tekinthető az üzleti világ nemzetközi minimumszabályainak horizontján.⁶⁷

A UNGP három fő pillér köré csoportosítja az üzleti vállalkozások tevékenységéért viselt emberi jogi felelősség kérdéseit. Ennek során, követve az emberi jogi szerződések abbéli felfogását, amely szerint az emberi jogok megtartásáért viselt felelősség az államot terheli, az első pillér az állam kötelessége, hogy joghatósága alatt érvényesítse az emberi jogokat. Az első pillér általános és különleges szabályokra bomlik. Az általános szabályok körében kötelezettségként jelenik meg, hogy az üzlet világát formáló jogszabályoknak, közpolitikáknak és nemzetközi megállapodásoknak összhangban kell állniuk az emberi jogi kötelezettségekkel.⁶⁸ Emellett a különleges szabályok szerint fokozott az állami felelősség, ha az állam valamilyen összefonódásban áll az üzleti szereplővel,⁶⁹ vagy az üzlet valamely konfliktussal érintett övezetben működik.⁷⁰ A UNGP első hibájának számít, hogy figyelmen kívül hagyja, a tőkeimportáló országok sok esetben éppen gyenge közigazgatásuk miatt nem tudnak, vagy a beruházásokért folyó versenyben elszenvedett hátrányuk miatt nem akarnak megfelelni az emberi jogokból fakadó követelményeknek, míg a tőkeexportáló országok saját vállalataik külföldi működésekor leginkább azért nem követelik meg ezeket a mércéket, mert ezzel versenyhátrányba szorítanák őket más országok vállalataival szemben.⁷¹ Az első pillér hagyományos felfogásából fakadó fogyatékoságok és korlátok meghaladásához nagy újításnak számít, hogy az államok emberi jogi kötelezettségeinek teljesítésétől független a második pillér, amelynek értelmében valamennyi vállalat⁷² kötelezettségeként írja elő az emberi jogok tiszteletét. Szintén újításnak számít, hogy az emberi jogok tisztelete kettős kötelezettségként jelentkezik: a vállalatoknak egyfelől saját tevékenységük során tartózkodniuk kell az emberi jogok megsértésétől, másfelől pedig arra kell törekedniük, hogy megelőzzék, vagy legalábbis mérsékeljék azokat az emberi jogi jogsértéseket, amelyek termékeikkel, szolgáltatásaikkal, illetve üzleti kapcsolataikkal állnak összefüggésben, így például a beszállítói láncokban működő vállalatok tevékenységéből erednek.⁷³ E kötelezettség teljesítése a vállalat üzleti

⁶⁴ <<<http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=11164&LangID=E>>>. A UNGP vázát alkotja az ún. „Protect, Respect and Remedy Framework”, amelyet az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa 2008 júniusában fogadott el.

⁶⁵ Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa a 2011. június 16. napján kelt, 17/4. számú határozatában egyhangúlag támogatta a UNGP-t.

⁶⁶ Így elsődlegesen a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, a Gazdasági és Szociális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, valamint a munka világára vonatkozó alapelvekről és jogokról szóló ILO nyilatkozat, lásd: UNGP 12. elvét, illetve *John Gerard RUGGIE: Just Business*, W.W. Norton & Company Ltd., New York, 2013) 19 - 20.

⁶⁷ *Surya DEVA: Guiding Principles on Business and Human Rights: Implications for Companies*, European Company Law Volume 9. No. 2., 2012, 102.

⁶⁸ UNGP 1 - 10. elvek.

⁶⁹ UNGP 4. elv.

⁷⁰ UNGP 7. elv.

⁷¹ *Robert McCORQUODALE et al.: Responsibility Beyond Borders: State Responsibility for Extraterritorial Violations by Corporations of International Human Rights Law*, *The Modern Law Review*, 2007, 598.

⁷² A UNGP 14. elve értelmében valamennyi vállalatra érvényesek a szabályok függetlenül a vállalat méretétől, tulajdonosától, szervezetétől, valamint attól az üzletágtól, amelyben tevékenykedik. Ugyanakkor a felelősség mértéke mindezekről függően eltérően jelentkezhet.

⁷³ A UNDP 22. elvéhez fűzött kommentár ezt a haladó elvárást némileg szűkíti, amikor ilyen esetekben nem követeli meg orvoslát biztosítását attól, a jellemzően transznacionális vállalattól, amelynek szerződő partnere, beszállítója követ el jogsértést.

stratégiájában és politikájában nyilvánosan megjelenő és részletesen kidolgozott elköteleződést jelent az emberi jogi mércék megtartása iránt.⁷⁴ E szabályokban megfogalmazott kötelezettségek három fő részre bonthatók: egyfelől üzletstratégiai elköteleződést, másfelől ún. *due diligence* kötelezettséget jelentenek, amely szerint a vállalatnak emberi jogi hatástanulmányon keresztül folyamatosan értékelni, elemeznie és integrálnia kell tevékenységének emberi jogokra gyakorolt hatását, és végül jogorvoslati eszközöket kell biztosítani.⁷⁵ Mindezek önálló pénzügyi forrást, ösztönző és ellenőrző rendszerek biztosítását igényli. Külön rendelkezés irányadó a fegyveres konfliktussal érintett övezetekben, illetve az autoriter rendszerű országokban végzett üzleti tevékenységre, amely szerint ilyen helyzetekben a vállalatoknak törekedniük kell a nemzetközi elismerést nyert emberi jogi mércék megtartása iránt.⁷⁶ A harmadik pillér a jogorvoslat lehetőségét fogalmazza meg, amely az első két pillér hatékony érvényesülésének garanciája. A jogorvoslat körét tekintve a UNGP mind állami bírói, mind pedig állami és nem állami egyéb jogorvoslati utak biztosítását előírja.⁷⁷ A nem állami jogorvoslati utat maga a vállalat, vagy a vállalat közösen egyéb érdekelt szervezetekkel együtt biztosíthatja. A jogorvoslat e formája kettős célt szolgál: egyfelől segít felismerni azt a tevékenységet, amely az emberi jogokra károsan hat, másfelől pedig idejekorán nyújthat megfelelő jogorvoslatot a sérelmet szenvedetteknek.⁷⁸

Formális értelemben ugyan a UNGP nem kötelező nemzetközi jogforrás, de minthogy tartalmát tekintve a nemzetközi és nemzeti jogi mércéket fésüli össze, így a gyakorlatban irányadó a vállalatok tevékenységének megítéléséhez. A UNGP érvényesülését és implementációját külön munkacsoport segíti elő.⁷⁹ Konszenzusos jellegének köszönhetően valamennyi érdekelt fél, így az államok, az üzleti világ szereplői, valamint a társadalmi szervezetek egyaránt kedvezően fogadták a UNGP-t. Emellett sikerét hűen jelzi, hogy számos nemzetközi szervezet, így többek között az ISO, OECD és International Finance Corporation, valamint az Európa Tanács saját mércéit kiegészítette a UNGP legfontosabb újításának számító második pillérbeli *due diligence* követelménnyel, amely a vállalatok teljes beszállítói láncára kiterjed.⁸⁰ Ezen kívül az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa 2014 júniusában valamennyi tagállamát arra hívta fel, hogy nemzeti akciótervek keretében implementálja a UNGP elveit.⁸¹

Kritika elsősorban éppen a konszenzusos és minimális jellege miatt éri, amely szerint részletszabályok híján csak laza előírásokat fogalmaz meg, egy központi szerv létrehozása nélkül pedig gyenge védelmi mechanizmust kínál, és mindemellett teljesen elveti a kötelező nemzetközi jogi kötelezettség létrehozásának kísérletét. Bár közvetlen előírásokat fogalmaz meg a vállalatok számára, mégis következmények nélkül marad, ha ezeket az előírásokat, így például az emberi jogi hatástanulmány elkészítését a vállalat nem hajtja végre. Ezen kívül kritikaként fogalmazzák meg, hogy nem törekszik kizárólagos jelleggel rendezni a vállalatok emberi jogi jogsértésekért viselt felelősségének kérdéseit. Vagyis ilyen kérdések megítélésakor

⁷⁴ UNGP 15 - 24. elvei.

⁷⁵ John Gerard RUGGIE: Just Business W.W. Norton & Company Ltd., New York, 2013, 112 - 116.

⁷⁶ UNGP 22. elv.

⁷⁷ UNGP 25 - 31. elvek.

⁷⁸ A jogorvoslat hatékonyságának garanciájaként a UNGP 31. elve alapvető elveket fogalmaz meg, így többek között a hozzáférhetőség, az átláthatóság, kiszámíthatóság és a törvényesség elveit. Erről lásd: Surya DEVA: Guiding Principles on Business and Human Rights: Implications for Companies, European Company Law Volume 9. No. 2., 2012, 108.

⁷⁹ <<<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/WGHRandtransnationalcorporationsandotherbusiness.aspx>>>.

⁸⁰ John Gerard RUGGIE: Just Business W.W. Norton & Company Ltd., New York, 2013, 119 - 122.

⁸¹ Human Rights Council Res. A/HRC/26/L.1.; <<<http://daccess-ods.un.org/TMP/8000873.32725525.html>>>.

a nemzetközi jog további forrásaira, így például az OECD irányelvekre, vagy a nemzetközi szokásjogi szabályokra továbbra is figyelemmel kell lenni. További kritika, hogy egyfelől megválaszolatlanul hagy olyan jelentős kérdéseket, mint például az anyavállalat felelőssége, másfelől pedig a többes jogorvoslat lehetőségének biztosításával lehetőséget ad párhuzamos eljárásokra, amely adott esetben indokolatlan terhet jelent a vállalatok számára.⁸²

2. Bár a UNGP megalkotása kétségkívül az eddig megtett legjelentősebb lépés a transznacionális vállalatok nemzetközi jogi felelősségének, illetve az üzleti világot kötelező nemzetközi jogi mérce elfogadásának útján, azonban az elmúlt évek eseményei világosan jelzik, hogy közel sincs egyetértés abban, hogy elégséges lépés-e.⁸³ Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa Ecuador és Dél-Afrika kezdeményezése alapján ugyanis 2014 júniusában munkacsoportot állított fel a transznacionális és egyéb üzleti vállalkozásokat kötelező nemzetközi jogi szabályok kidolgozása érdekében.⁸⁴ Ennek megfelelően a nemzetközi közösség immáron harmadszor kísérelhet meg olyan nemzetközi szerződést kidolgozni, amely az üzleti világ államhatárokon átnyúló működése elé kötelező nemzetközi jogi mércét állíthat. E nemzetközi jogi szabályrendszer több olyan területet is átfoghat, amely hozzájárulhat az emberi jogok hatékonyabb és teljesebb érvényesüléséhez. Így erősítheti és egyúttal pontosíthatja az emberi jogok védelmének állami kötelezettségét, ideértve az extraterritoriális jogalkotást a nemzetközi emberi jogi mércék érvényesülése érdekében, vagyis az anyavállalatok felelősségének kiterjesztését és szigorítását az általuk tulajdonolt vállalatok tevékenységéért, illetve a beszállítói lánc alsóbb fokain működő vállalatok bizonyos tevékenységéért viselt felelősség bevezetését, valamint olyan nemzetközi vagy állami fórum(ok) felállítását, amelyek feladata kifejezetten e kérdések megítélése. Segíthet kidolgozni a minél hatékonyabb államok közötti kölcsönös segítségnyújtás és együttműködés elveit, amely nélkülözhetetlen eljárási előfeltétele hatékony bírói út és jogorvoslat lehetőségének. Ezen kívül kísérletet tehet a transznacionális vállalatok közvetlen nemzetközi jogi felelősségének megalkotására.⁸⁵ A tavalyi év során megkezdődött tárgyalások a politikai realitások függvényében lehetőséget kínálnak egyik vagy másik elem erősítésén keresztül az emberi jogok teljesebb védelmének eléréséhez.

3. A transznacionális vállalatok jelenlétének és működésének megsokszorozódása, a tőkeáramlás és a beruházások szabadsága az elmúlt fél évszázad nemzetközi gazdasági és közéletének egyik legjellemzőbb sajátossága, amelyet hűen mutat, hogy egyfelől a külföldi beruházások növekedése meghaladja a nemzetközi kereskedelem növekedésének mértékét, másfelől pedig a külföldi beruházások egy-egy nemzeti gazdaság egyre szervezettebb és aktívabb alkotó részeivé váltak.⁸⁶ Világszerte hozzájárulnak munkahelyek gyarapításához, a szűkös

⁸² *Surya DEVA*: Guiding Principles on Business and Human Rights: Implications for Companies, *European Company Law*, Volume 9 No. 2, 2012, 104, 108.

⁸³ *Nicole R. TUTTLE*: Human Rights Council Resolutions 26/9 and 26/22: Towards corporate accountability?; *ASIL Volume 19*, Issue 20, 2015, <<<https://www.asil.org>>>.

⁸⁴ Human Rights Council, Elaboration of an International Legally Binding Instrument on Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Respect to Human Rights, A/HRC Res. 26/9 (26 June 2004). A 47 tagú Tanácsban 20 állam támogatta a döntést, 14 állam szavazott ellene, míg 13 ország tartózkodott. Az Egyesült Államok és az Európai Unió tagországai nem támogatták a határozatot. Ezen kívül mintegy hatszáz civil szervezet szövetséget alkotva támogatja a kezdeményezést, <<<http://www.treatymovement.com/>>>.

⁸⁵ *Olivier DE SHUTTER*: Towards a New Treaty on Business and Human Rights, *Business and Human Rights Journal*, Cambridge University Press, Volume 1., Issue 1., 2016, 41 - 66.

⁸⁶ *Steven R. RATNER*: Corporations and human rights: a theory of legal responsibility, *Yale Law Journal*, December 2001.

erőforrások hatékony felhasználásán keresztül gazdasági növekedéshez, az infrastruktúra fejlesztéséhez és az egyéni jólét alapjainak megteremtéséhez. Mindemellett a nemzeti keret meghaladó, nemzetközi gazdasági környezetben működő transznacionális vállalatok működésének és felelősségének minimális mércéi, valamint ellenőrzésüknek intézményesült fórumai a nemzetközi jogban nem teljesek. E hiátus különösen akkor szembeötlő, amikor nemzetközi emberi jogi garanciák megsértésében ölt testet, vagyis amikor egy-egy transznacionális vállalat működése nem felel meg a nemzetközi emberi jogi sztenderdek, illetve szélesebb értelemben a társadalom elvárásainak. Az elmúlt fél évszázadban folyamatosan, mind a mai napig zajló nemzetközi kodifikációs törekvések híven igazolják e legitimációs hiány jelenlétét és súlyát rávilágítva arra, hogy a minimális nemzetközi intézményi biztosítékok és mércék megalkotása nélkülözhetetlen a fenntartható nemzetközi gazdasági rend kialakításához.